

ΕΣΤΙΑ ΠΕΡΙΔΩΝ ΜΟΥΣΩΝ ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ
«ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ»

ΑΝΑΤΥΠΟ

2ο ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΠΡΑΚΤΙΚΑ

**Η ΠΕΡΙΑ ΣΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ
ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ**

ΚΑΤΕΡΙΝΗ 2002

**Α' ΠΕΤΡΑ: ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ**

**Γύρω από τό πρόβλημα τῆς ὑπαρξῆς πόλεως μέ τό ὄνομα
«ΠΕΤΡΑ» στά ἀρχαία χρόνια**

Στό Ἑγκυκλοπαιδικό Λεξικό τοῦ Ἐλευθερουδάκη, καί στό σχετικό λ., ἡ Πέτρα ὀρίζεται ὡς «Ἀρχαία πόλις τῆς Πιερίας κειμένη ἐντός τοῦ ὁμωνύμου στενοῦ Πέτρας, τό ὁποῖον σχηματίζεται μεταξύ τοῦ Β. Βραχίονος τῶν Καμβουνίων ὀρέων (Τιτάριον, Φλάμπουρον) καί τοῦ Ὀλύμπου καί διά τοῦ ὁποίου ἄγει ἡ ἀπό Ἐλασσόνος εἰς Κατερίνην ὁδός»¹. Τό λ. αὐτό τοῦ γνωστοῦ Ἑγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ εἶναι πολύτιμο γιατί συνοψίζει τίς ἀρχαῖες καί τίς νεότερες πληροφορίες πού ἐπισημάνθηκαν στό παρελθόν καί τίς συνάπτει στά τοπογραφικά δεδομένα τοῦ Κάστρου τῆς Πέτρας· καί οἱ μέν ἀρχαιότερες πληροφορίες ἀνάγονται μάλλον στό πληρέστατο ἄρθρο τῆς Real Encyclopädie πού ὑπογράφεται ἀπό τόν Eugen Oberhammer², οἱ δέ νεότερες στίς εἰδήσεις περὶ τῆς τοπογραφικῆς καταστάσεως πού μᾶς παρέδωσε ὁ σπουδαῖος μελετητής τῶν Ἀρχαιοτήτων τοῦ Ὀλύμπου καί τῆς Ἀκαρνανίας L. Heuzey³, ἀλλά καί στήν αὐτοψία τοῦ συντάκτη.

Ἀπό τό σύνολο τοῦ ὕλικου τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν, ἀλλά καί τῆς ἱστορικῆς τοπογραφίας, πράγματα πού γνωρίζουμε ἀρκετά

1. Ἐλευθερουδάκη Σύγχρονος Ἑγκυκλοπαιδεία μετά πλήρους λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἔκδ. τρίτη, τόμ. 10, σ. 645.

2. Βλ. Eugen Oberhammer, Petra, στό Pauly - Wissowa - Kroll, RE XXXVII (1937), σσ. 1165-1168.

3. L. Heuzey, Le Mont Olympe et l' Acarnanie, Paris 1869, σ. 145-153.

καλά από τά γεγονότα τοῦ Γ' Μακεδονικοῦ πολέμου πού διαδραματίστηκαν στήν περιοχή, τόσο ἀπό τίς συναφεῖς πληροφορίες τῶν ἀρχαίων ιστορικῶν⁴, ὅσο καί ἀπό τήν ἐκμετάλλευσή τους ἀπό τή σύγχρονη ιστορική ἐρευνα⁵, συνάγεται τό συμπέρασμα ὅτι ἡ Πέτρα δέν ἦταν μιά ὀργανωμένη – τειχισμένη πόλη τῆς Πιερίας κατὰ τήν ἀρχαιότητα καί τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἀλλά, κατὰ τή γνώμη μας, ἦταν πιθανότατα μιᾶς στρατιωτικῆς σημασίας ὀχυρῆ τοποθεσία στό πρὸς ἀνατολὰς στόμιο τῶν στενῶν τοῦ δρόμου πού ὀδηγοῦσε στό Πύθιο καί τήν Ἑλασσόνα, καί ἦταν ἓνα σημαντικό πέρασμα ἐπικοινωνίας τῆς Πιερίας καί τῆς Θεσσαλίας, ὅπως ἐπιβεβαιώνεται τόσο ἀπό τήν ιστορικοτοπογραφική ἐρευνα, ὅσο καί ἀπό εὐρήματα πού σηματοδοτοῦν τήν ὑπαρξή τοῦ δρόμου ἀπὸ τήν ἄλλη πλευρά, πρὸς τήν Ἑλασσόνα⁶, ὅπως εἶναι τό μέχρι πρόσφατα ἄγνωστο πρωτοδυ-

4. Βλ. Titus Livius, Ρωμαϊκὴ Ἱστορία, ἔκδ. Paul Jal, τόμ. XXXII, Paris 1976, σ. 77-84 (XXXIV, 26· XLIV, 32). Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι (Αἰμίλιος Παῦλος), ἔκδ. K. Ziegler, II. 1, Lipsie 1964, σ. 195 κ.ε. Βλ. ἐπίσης Παν. Κ. Γυϊόκα, Περσεύς, ὁ τελευταῖος βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 268-276, 279 σημ. 24, 285 σημ. 33-34, 335 σημ. 358-364, ὅπου καί λεπτομερειακὴ τοπογραφικὴ ἐξέταση μὲ τήν ἀντίστοιχη βιβλιογραφία καί ἀναπαραγωγή τῶν χαρτῶν πού συνοδεύουν τίς ἐργασίες τῶν Heuzey, Kromayer καί Ἀναγνωστοπούλου στό τέλος τοῦ βιβλίου. Βλ. ἀκόμη Joh. Kromayer, Antike Schlachtfelder in Griechenland, τόμ. II, σ. 305· Θ. Χ. Σαριζάκη, Λεύκιος Αἰμίλιος Παῦλος. Συμβολὴ εἰς τήν Ἱστορίαν τοῦ Γ' Μακεδονικοῦ πολέμου (βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναι 1962, σ. 64-77 καί ἰδίως, σ. 69, 70:71, ὅπου καί ἀναφορὲς στίς βασικὲς πηγές· Παναγ. Ν. Ἀναγνωστοπούλου, Ἡ ἀρχαία Ὀλυμπικὴ Πιερία [Ἑστία Πιερίδων Μουσῶν ἐν Κατερίνῃ], Θεσσαλονίκη 1971, σ. 107-113.

5. Βλ. Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καί μνημείοις σωζόμενοις, τόμ. Α', Ἀθήνησιν 1896 [φωτ. ἀνατ. Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Ἀρχεῖο Ἱστορικῶν Μελετῶν - I], Θεσσαλονίκη 1988, σ. 158. Πρὸβλ. Παν. Κ. Γυϊόκα, Περσεύς, σ. 269-270, 273-274, 275 σημ. 19. Ἄννας Π. Ἀδραμέα, Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολὴ εἰς τήν ιστορικὴν γεωγραφίαν [Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, 27], ἐν Ἀθήναις, σ. 84 καί σημ. 5. Paul Magdalino, The History of Thessaly, 1266-1393, δακτυλ. διδ. διατριβή, London 1976, σ. 107.

6. Γιά τὴ θέση τοῦ ἀρχαίου Πυθίου βλ. Ἀντ. Ἀρβανιτοπούλου, Ἀνασκαφαί καί ἐρευναι ἐν Θεσσαλίᾳ καί Μακεδονίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1913 καί 1914, ΠΑΕ 1914, σ. 205-206. Πρὸβλ. Ν.Δ. Παπαχατζῆ, Ἡ σημερινὴ θέση τῆς τοπογραφικῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας (ὑπόμνημα στό χάρτη τῆς Θεσσαλίας), Θεσσαλικόν Ἀρχαιολογικόν Περιοδικόν Δημοσίευμα, Ἐπιστημονικόν Ὅργανο τῆς Φιλαρχαίου Ἑταιρείας

ζαντινό όροθέσιο⁷.

‘Από τό πηγαίο άρχαίο ύλικό δύο πληροφορίες παρουσιάζουν ένδιαφέρον: α) ένα χωρίο από τά άποσπάσματα του Εύριπίδη⁸ (τό όποιο δέν φαίνεται νά έχει άπασχολήσει καθόλου τούς περί τήν Πιερίαν άσχολουμένους) άναφέρει «Πιερίαν τε Πέτραν χρυσήλατον», όπου ή αίνιγματική έρμηνεία θά μπορούσε ίσως νά σχετιστεϊ καί μέ τήν όνοματοθεσία της Πέτρας, β) τό γνωστό χωρίο («διάσασθαι τά στενά κατά τήν Πέτραν») από τή *Βιβλιοθήκη* του Διοδώρου του Σικελιώτη εΐναι σημαντικό νά έπισημάνουμε ότι γνωρίζει καί παραθέτει ό δυζαντινός γνώστης της Γεωγραφίας στο Βυζάντιο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος¹⁰.

Στά Παλαιοχριστιανικά χρόνια δέν έχουμε μαρτυρίες για τήν τοπωνυμία Πέτρα καί αυτό εξηγεί ίσως τόν άνοιχτό χαρακτήρα της κοινωνίας στην περιοχή της Πιερίας αυτή τήν εποχή, πού εύνοεί τήν

Βόλου, τόμ. Β΄, Βόλος 1959, σ. 18 καί χάρτη της ‘Αρχαίας Θεσσαλίας μέ «σχέδιο βασισμένο στον τοπογραφικό χάρτη του F. Stählin (Das hell. Thess. 1924), μέ ελάχιστες από τίς παρεκλίσεις του E. Kirsten (Philippson, Die grieh. Landsch. I, 1, 1950) καί μέ μερικές συμπληρώσεις από κοινούς γεωγρ. χάρτες». Για τήν ‘Ελασσόνα βλ. ό.π., σ. 9. Πρβλ. ‘Αντ. ‘Αρβανιτοπούλου, ό.π., σ. 150-153. Joh. Koder - Fr. Hild, *Hellas und Thessalia [Tabula Imperii Bizantini 1]*, Wien 1976, σ. 153 [= *Θεσσαλικό Ημερολόγιο, Αφιέρωμα στη Βυζαντινή Θεσσαλία* 12 (1987) σ. 50-52]. Χρήσιμοι όδηγοί για τή γνωριμία μέ τό χώρο παραμένουν ακόμη ό όδηγός της Νέας ‘Ελλάδας, πρόλογος, Τρύφ. Ε. Εύαγγελίδη, Βόλος 1913, σ. 64-72 καί ‘Αρχαιολογικός καί Τουριστικός ‘Οδηγός Θεσσαλίας, έκδ. ‘Ομηρος, πρόλογος Βαγγέλη Σκουβαρά, σ. 278-280.

7. Η έπιγραφή δημοσιεύτηκε από τόν Fritz Gschnitzer, *Eine Spätromische grenzinschrift aus Thessalien (Tafel XXXIV-XXXV)*, *Demetrias* 5 (1987) 339-351. Τά λίγα σημεία τά όποια ό έκδότης δέν μπόρεσε νά διαβάσει ίκανοποιητικά έχουν ήδη συμπληρωθεϊ καί ή χρονολόγηση της έπιγραφής στον 4ο ή 5ο μ.Χ. ίσως εΐναι πρώμη. Πάνω στο θέμα έπλίζω νά επανέλθω μελλοντικά.

8. *Fragmenta Alexandri* 63, 10 (*Fragmenta* 26, 9): Bruno Snell, *Euripides Alexandros und Andere Strassburger Papyri mit Fragmenten griechischer Dichter [Hermes, Zeitschrift für Klassische Philologie, Einzelschriften, Helt 5]*, Berlin 19 σ. 20(63). Η άποψη ότι τό ουσ. *πέτραν* θά μπορούσε νά γραφεϊ Πέτραν μου φαίνεται όλο καί πιό αδύνατη. Εύχαριστώ καί από τή θέση αυτή τόν δυζαντινολόγο Βαγγέλη Παπαθανασίου για τήν προσοχή πού μου έπέστησε πάνω στο συγκεκριμένο χωρίο.

9. Βλ. Διόδωρος Σικελιώτης, *Βιβλιοθήκη* 31.11. 1, 14· Πρβλ. *RE* XXXVII (1937) 167.

10. Βλ. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *De Sententiis* 374, 2.

ἐγκατοίκηση στά παράλια καί τήν ανάπτυξη μιᾶς ἀνοικτῆς οἰκονομίας. Σέ συνδυασμό μάλιστα μέ τή διαπίστωση ὅτι τά Στενά τῆς Πέτρας ἦταν περισσότερο φυσικό ὄχυρό καί λιγότερο τόπος γιά ἐγκατάσταση πληθυσμοῦ μέ περιφρούρηση ἐρμηνεύεται ἡ ἀπουσία τῶν ἀναφορῶν ἀκόμη καί ἀπό τό περίφημο ἔργο *Περί Κτισμάτων*¹¹ τοῦ ἱστορικοῦ Προκοπίου. Ἡ ἔλλειψη παλαιοχριστιανικοῦ ὑλικοῦ, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ἀπό τήν προανασκαφική ἐρευνα τοῦ χώρου¹² θέτει τά ἀκόλουθα προβλήματα πού πρέπει νά μᾶς ἀπασχολήσουν, ἔστω καί κάτω ἀπό τήν πίεση τοῦ χρόνου. Τά προβλήματα αὐτά εἶναι τά ἑξῆς:

α) Πότε ἐμφανίζεται ὡς ὄχυρωμένος οἰκισμός (κάστρο) ἡ Πέτρα;
β) Σέ ποιά τοπογραφική θέση ἀναφέρονται οἱ βυζαντινές πηγές ἀπό τόν 10ο αἰώνα καί ἑξῆς;

γ) Πῶς ἐξελίσσεται ἡ ἐκκλησιαστική δικαιοδοσία τῆς Ἐπισκοπῆς Πέτρας καί ποιές ἦταν οἱ ἱστορικές περιπέτειές της;

δ) Πότε ἱδρύεται ἡ μονή «παρά τήν Πέτραν»;

ε) Ὑπάρχει συνέχεια μετά τήν ὀθωμανική κατάκτηση; καί

στ) τό σημαντικότερο, πότε ὀρίζεται ἡ καταστροφή καί τό τέλος τοῦ βυζαντινοῦ - μεσαιωνικοῦ κάστρου, πού σηματοδοτεῖ καί ἐρμηνεύει τή νέα κατάσταση, τήν ὁποία γνωρίζουμε πολύ καλύτερα ἀπό τό 1534 καί ἑξῆς, ὅταν μετατοπίζεται πιά ἡ ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου, καί σέ ὅλη τήν ἱστορική διαδρομή στούς τελευταίους αἰῶνες;

Ἡ ἱδρυση - ὀργάνωση τοῦ Κάστρου

Ἐχουν ἤδη ἐπισημανθεῖ οἱ ἱστορικές περιπέτειες τῆς Πιερίας

11. Βλ. Προκόπιος, *Περί κτισμάτων*, ἐκδ. J. Haury, Opera Omnia, VI (μέ διορθώσεις καί προσθήκες ἀπό τόν G. Wirth), Lipsiae 1964 (=μτφρ. στά Νέα Ἑλληνικά Σοφίας Κοκκίνου-Μανιά καί Ἀπ. Τσαφερόπουλου, Προκοπίου Καισαρέως, *Περί Κτισμάτων*, Ἀθήναι 1996). Μόνο τό φρούριο Μουσεῖον ἀναφέρει ὁ Προκόπιος, ἐκδ. J. Haury, σ. 118, στίχ. 52 (=ἑλλην. μτφρ. σ. 258) τό ὁποῖο ταυτίζεται μέ τό Μουσεῖον τοῦ Ὀλύμπου, πού μνημονεύει ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος. Πρβλ. Π. Ν. Ἀναγνωστοπούλου, Ἡ ἀρχαία Ὀλυμπική Πιερία, σ. 44-45. Ἡ ἐρευνα δέν ἔχει ἀποφανθεῖ ἀκόμη γιά τό πού θρῆσκόνταν τό φρούριο (βλ. Ἀγγελικῆς Κωνσταντακοπούλου, Ἱστορική Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας, 4ος-6ος αἰῶνας, Πάννεια 1984, σ. 252. Πρβλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 37. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 115).

12. Βλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, Ἡ Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 39-40.

από τόν 3ο ἔως τόν 6ο μ.Χ. αἰ.¹³ καί εἶναι φαινόμενο ἀρκετά μελετημένο ἢ μετατροπή τῆς ἀνοικτῆς ἐμπορευματικῆς κοινωνίας σέ κλειστή γεωργική κατά τούς λεγόμενους «σκοτεινοὺς αἰῶνες» πού ἀκολούθησαν τήν ἀκμή τῆς αὐτοκρατορίας τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ¹⁴.

Ἡ μετατόπιση τῶν ἐγκαταστάσεων ἀπό τά πεδινά στίς ὄχυρές τοποθεσίες καί ἡ ὀργάνωση τῶν οἰκισμῶν ὡς πόλεων - κάστρων εἶναι φαινόμενο πού σηματοδοτεῖ τή μετάβαση ἀπό τήν ἀρχαία παράδοση γιά τήν ὀργάνωση τῶν πόλεων στή μεσαιωνική¹⁵. Ἡ Πέτρα συνεπῶς δέν μπορούσε νά ἀποτελέσει ἐξαίρεση. Συγκέντρωσε τούς ἀγροτικοποιμενικούς οἰκισμούς τῶν γύρω περιοχῶν στήν κλειστή ὀργάνωση τοῦ κάστρου της, τό ὁποῖο ἀποκτᾷ τήν ὀχύρωσή του μέσα σ' αὐτούς τούς αἰῶνες, ὥστε τόν 10ο αἰῶνα νά ἐμφανίζεται ὡς πόλη-κάστρο, στό ὁποῖο ἀσφαλῶς ἐδρεύουν τόσο οἱ στρατιωτικοπολιτικές ἀρχές ὅσο καί ἡ ἐκκλησιαστική ἀρχή¹⁶.

13. Βλ. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 115.

14. Βλ. Τηλ. Κ. Λουγγή, Ἐπισκόπηση Βυζαντινῆς Ἱστορίας 324-1204, [Μελέτες ΚΜΕ, ἐκδ. Σύγχρονη ἐποχή, Ἱστορική Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1989, σ. 122-124. Βλ. ἐπίσης Δ. Ι. Πάλλα, Ἡ Παναγία τῆς Σκριποῦς ὡς μετάπλαση τῆς παλαιο-χριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς σέ μεσαιωνική βυζαντινή, *ΕΕΣΜ* 6 (1976-1977) 3-6 [= Δ. Ι. Πάλλα, Συναγωγή μελετῶν βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας (τέχνη-λατρεία-κοινωνία), τόμ. Β', Ἀθήνα 1987-1988, σ. 569-572]. Χ. Μπακιρτζής, Ἡ ἡμέρα μετά τήν καταστροφή στοὺς Φιλίππους, *Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνούς Συμποσίου «Ἡ Καθημερινή ζωὴ στό Βυζάντιο»*, Ἀθήνα 1989, σ. 695-710.

15. Βλ. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 115 καί σημ. 7-8, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης Tel. C. Lounghis, Some Gaps in a Social Evolution Theory as Research Directions, στὸν τόμο «Οἱ Σκοτεινοὶ αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου (7ος-9ος αἰ.)» [ΕΙΕ/ΒΕ Διεθνὴ Συμπόσια 9], Ἀθήνα 2001 σ. 411-420. Μαρία Γερολυμάτου, Ἐμπορική δραστηριότητα κατά τούς σκοτεινοὺς αἰῶνες, ὅ.π., σ. 347-365 καί John Haldon, Byzantium in the Dark Centuries: Some Concluding Remarks, ὅ.π. σ. 455-462, ὅπου καί ἡ πρόσφατη βιβλιογραφία.

ΑΙ. Každan, Polis and Kastron in Theophanes and in some other Historical Texts, *EYΨYXIA. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler* [publications de la Sorbonne, Université de Paris I - Panthéon - Sorbonne, Série *Byzantina sorbonensia* -16], II, Paris 1998, σ. 345-360.

16. Σύμφωνα μέ τίς ἀποφάσεις τῆς Πενθέκτης Συνόδου [δλ. V. Laurent, L'oeuvre canonique de Consil in Trullo (691/692) source primaire du droit de l'Église orientale, *REB* 23(1965) 7-41] ἐκκλησιαστικές καί πολιτικές ἀρχές ἔπρεπε νά ἐδρεύουν στό ἴδιο κέντρο (κανόνας λη' ἐκδ. *Mansi*, XI, 960-961). Τέτοια ὀργανωμένα κάστρα

Ἡ ἀναγραφή τῆς ἐπισκοπῆς Πέτρας στὰ ἐκκλησιαστικά τακτικά καί ἡ «τάξις» αὐτῆς

Γιά τήν ἐκκλησιαστική ἀρχή τῆς περιοχῆς, τήν ἐπισκοπή Πέτρας¹⁷, οἱ εἰδήσεις μας εἶναι σταθερές ἀπό τά ἐκκλησιαστικά τακτικά (τίς Notitiae Episcopatum)¹⁸, πού παρουσιάζουν τήν ἀκόλουθη εἰκόνα καί γιά τήν τάξη τῆς ἐπισκοπῆς:

1) Τό τακτικό ἀριθ. 7.

Τό τακτικό ἀριθ. 7 τῆς ἐκδοσης Darrouzès εἶναι τό ἀρχαιότερο «τακτικό», στό ὅποιο ἀναφέρονται οἱ ἐπισκοπές τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Θεσσαλονίκης¹⁹ τό τακτικό προλογίζεται ἀπό τόν πατριάρχη Νικόλαο Μυστικό, ἴσως ἀπό τήν πρώτη του πατριαρχία (901-907)²⁰. Στό τακτικό αὐτό ὁ Πέτρας κατέχει τή ζ' θέση στήν

στήν περιοχή τῆς Πιερίας ἀναδεικνύουν στίς μέρες μας οἱ ἀρχαιολογικές ἀνασκαφές (βλ. σχετικά Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 115 σημ. 8).

17. Γιά τήν ἐπισκοπή Πέτρας βλ. βιβλιογραφία στό βιβλίο τοῦ Ἰωάν. Ε. Ἀναστασίου, Βιβλιογραφία τῶν ἐπισκοπῶν καταλόγων τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος [ΕΕΘΣΠΘ τόμ. 22, Παράρτημα 25], Θεσσαλονίκη 1979, σ. 299. Βλ. ἐπίσης Jean Darrouzès, Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, Paris 1981, σ. 68-69, 152 καί σημ. 2, 278-279, 316-317, 358, 420. Ν. Π. Δελιαλῆ, Ἐπισκοπικά Κοζάνης, Κοζάνη 1972, σ. 3 σημ. 1. Οἱ ἐργασίες τῶν: Ζήση Μπέλλου, Οἱ ἐπισκοπές Πέτρας καί Κίτρους κατά τόν κώδικα Ζάβορδας 1534/1692, *Ἡ Πιερία* 1, σ. 259-267· Θεοκλήτου Φιλιππαίου, Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἐπισκοπαί καί ἐπίσκοποι (1833-1960), *Θεολογία* 31 (1960) 238-250 καί Ἀθαν. Ἀγγελοπούλου, Ἡ συμβολή τῆς ἐπισκοπῆς Πέτρας εἰς τά ἐθνικά καί ἐκπαιδευτικά προβλήματα τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς περιοχῆς Ὀλύμπου - (1890-1896), *Μακεδονικά* 14 (1974) 64-83 ἀναφέρονται στή μεταβυζαντινὴ καί νεότερη ἱστορία τῆς ἐπισκοπῆς. Βλ. καί Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας (1354-1833), Θεσσαλονίκη 1969, σ. 433, 435, 439.

18. Βλ. J. Darrouzès, ὅπως στήν προηγούμενη σημείωση. Βλ. ἐπίσης Ο. Tafrali, Thessalonique au quatorzième siècle, Paris 1913 (=φωτοαν. ἀν. *Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἰῶνος, Ἀρχεῖο Ἱστορικῶν Μελετῶν*, 3], Θεσσαλονίκη 1993, σ. 90-93. T. L. Fr. Tafel, De Thessalinica eiusque agro. Dissertatio geographica, Berolini 1839 (=φωτοαν. ἀν. *Variorum Reprints*) σ. 55-57, 61-62.

19. Βλ. J. Darrouzès, Notitiae Episcopatum, σ. 69, 269, 278-279. Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, δακτυλόγραφη διδ. διατριβή, Ἀθῆναι 1984, σ. 57 καί σημ. 1. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνικὴ τοπογραφία, σ. 39 σημ. 1. Vassiliki Kravari, Villes et villages, σ. 314-315 σημ. 1.

20. J. Darrouzès, Notitiae Episcopatum, σ. 270.

τάξη τῶν ἐπισκοπῶν τοῦ Θεσσαλονίκης, μητρόπολη στήν ὁποία ὑπάγονται δώδεκα ἐπισκοπές²¹. Ἡ χειρόγραφη παράδοση (τά χειρόγραφα δηλαδή πού μᾶς παραδίδουν τό τυπικό αὐτό) ἀντικατοπτρίζεται σέ δώδεκα κώδικες πού διακρίθηκαν σέ δύο ὁμάδες ἀπό τόν μακαρίτη πιά, π. Jean Darrouzès²². Ἡ ἐπισκοπή Πέτρας ἐμφανίζεται σέ τρία ἀπό τά δώδεκα χειρόγραφα²³. Σέ δύο ἀπό αὐτά τά χειρόγραφα ἡ ἐπισκοπή Πέτρας κατέχει τή ζ' θέση καί στό χειρόγραφο τῆς Ἀνδρου τήν θ' ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν δώδεκα ἐπισκοπῶν²⁴. Ἐπομένως ἡ ἐπισκοπή Πέτρας ὑπῆρχε πρό τῶν ἐπισκοπῶν Ἑρκούλων (-ίων, μτγν. Ἀρδαμερίου)²⁵, Ἐρισοῦ²⁶, Λιτῆς καί Ρεδίνης²⁷, Λυκοστομίου ἤτοι Θεσσαλικῶν Τεμπῶν²⁸ καί Βαρδαριωτῶν ἤτοι Τούρκων (πού τόσο ἀπασχόλησε τήν ἔρευνα)²⁹.

2) Τό τακτικό ἀριθ. 10.

Ἡ ἐπισκοπή Πέτρας στό τακτικό ἀριθ. 10 μᾶς παραδίδεται ἀπό χειρόγραφα πού μᾶς διέσωσαν τή νομική παράδοση τοῦ 14ου αἰῶνα³⁰, αὐτή ἀκριβῶς τήν παράδοση πού μᾶς εἶναι γνωστή καί ἀπό τήν «Διατύπωσιν» πού ἀποδίδεται στόν αὐτοκράτορα Λέοντα Στ' τόν Σοφό³¹.

21. "Ο.π., σ. 278-279, ἀριθ. 16. 296-298.

22. "Ο.π., σ. 58-62.

23. "Ο.π., σ. 68-69. Τά τρία χειρόγραφα εἶναι: τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου 380 (σ. 529-533), τῆς Μονῆς Ἀγίας Ἀνδρου 88 (φφ. 404-407) καί τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γενεύης 23 (φφ. 372-385, 386).

24. Βλ. σχετικό πῖνακα στό βιβλίο τοῦ J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum*, σ. 68, ἀριθμ. 303.

25. Γιά τήν ἐπισκοπή Ἑρκούλων, μτγν. Ἀρδαμερίου βλ. Ἀπ. Γλαβίνα Ἀρχιερεῖς τῆς ἐπισκοπῆς Ἀρδαμερίου, *Μακεδονικά* 20 (1980) 9-28.

26. Βλ. J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum*, σ. 68, 69, Not. 7. 305.

27. "Ο.π., σ. 68-69, 152, Not. 7. 306.

28. Βλ. Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 57-79.

29. "Ο.π., σ. 59 σημ. 1, ὅπου καί ἡ σχετική βιβλιογραφία.

30. Βλ. J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum*, σ. 307-339, ἰδίως σ. 96-98, 307-308. Ο Tafrali, *Thessalonique au quatorzième siècle*, σ. 90-94. Θ. Παπαζώτου, ὁ.π. Vassiliki Kravari, ὁ.π.

31. Βλ. H. Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae Episcopatum*, 1901 München [Abh. der Philosophisch-philologischen Classe der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 21], σ. 552, 557. Βλ. καί V. Grumel, *Les Régestes des actes du Patriarchat de Constantinople*, I. 2 ἀριθ. 598· V.

Τὴν ἴδια σειρά στήν τάξη τῶν μητροπόλεων ἐμφανίζει ἡ Θεσσαλονίκη τὴν ἴδια ἀκριβῶς θέση (ζ') κατέχει ὁ ἐπίσκοπος Πέτρος σέ σύνολο ἔνδεκα ἀπό τίς δώδεκα ἐπισκοπές³² (λείπει ἡ ἐπισκοπή Λυκοστομίου)· ἐπομένως ἡ ἐπισκοπή Πέτρος τόν 10ο αἰ. παρουσιάζεται σταθερή.

3) Τό τακτικό ἀριθμ. 13.

Τό τακτικό ἀριθμ. 13³³ χρονολογεῖται στόν 10ο αἰώνα. Ἡ ἐπισκοπή Πέτρος ἐμφανίζεται στόν 6' πληρέστερο κατάλογο πού περιλαμβάνει δώδεκα ἐπισκοπές τῆς μητρόπολης Θεσσαλονίκης³⁴ ὁ α' κατάλογος περιλαμβάνει ὀκτώ καί ἡ ἐπισκοπή Πέτρος δέν ἐμφανίζεται³⁵. Ἡ θέση τῆς ἐπισκοπῆς εἶναι σταθερή (ζ') στήν τάξη τῶν ἐπισκοπῶν. Παρατηρεῖται ὅμως μιά ἀλλαγὴ στὸν τίτλο της: «Πέτρος, ἥτοι Σαγουδανείας»³⁶. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ συντελέστηκε ἀπὸ τόν 10ο ἕως τόν 12ο αἰώνα³⁷. Ἴσως μετὰ τίς ἐπιχειρήσεις τοῦ Βασιλείου Β' ἀλλάζει γενικά ἡ μεταχείριση στὰ ἐκκλησιαστικά πράγματα τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν, ἡ ἐπισκοπή Πέτρος ὅμως δέν ἀνῆκε σέ ἐκεῖνες πού παραχωρήθηκαν στήν Ἀρχιεπισκοπή Ἀχρίδος³⁸.

Ἡ ἐνσωμάτωση τῶν Σαγουδάτων

Τό πρόβλημα πού ἀνακύπτει εἶναι ἡ σύσταση πιά τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἐπισκοπῆς καί ἡ σχετικὴ συζήτηση πού ἐτέθη

Laurent, Les Corpus des sceaux de l' empire byzantin, No1, Paris 1963. σ. 513. Πρόβλ. Νικ. Ἰωάν. Δόδα, Σλαβικὲς ἐπιδρομές καί ἀναφορές γιὰ τὴν Πιερία καί τὴν τοπικὴ ἐκκλησία κατὰ τίς βυζαντινὲς πηγές, *Η Πιερία 1*, σ. 57.

32. J. Darrouzès, Notitiae Episcopatum, σ. 317.

33. "Ο.π., σ. 353-372. Βλ. καί Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 60-62. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνικὴ τοπογραφία, ὅ.π. Vassiliki Kravari, Villes et Villages, ὅ.π.

34. Βλ. J. Darrouzès, Notitiae Episcopatum, σ. 371, Not. 13, Appendix 2. 822-833.

35. "Ο.π., σ. 358, ἀριθ. 16(17) 223-233.

36. "Ο.π., σ. 371. 828.

37. Βλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνικὴ τοπογραφία, σ. 39 σημ. 1.

38. Βλ. σχετικά Εὐανθίας Κωνσταντίνου-ἡ Τέγου - Στεργιάδου, Τὰ σχετικά μέ τὴν ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδας αἰγίλλια τοῦ Βασιλείου Β' [*ΕΕΙΑΦΣΠΘ*, Παράρτημα ἀριθ. 1], Θεσσαλονίκη 1988, σ. 58, καί Παράρτημα II (Benešević), σ. 549, στίχ. 10-11.

μέ την προσθήκη τῆς Σαγουδανείας στόν τίτλο τῆς ἐπισκοπῆς, ἡ ὁποία διαβάστηκε ἀρχικά σέ ἔγγραφο τοῦ 1295³⁹ ὡς ἐπισκοπή Λαγουδανείας⁴⁰ καί συμπαρέσυρε τόν Θ. Παπαζῶτο σ' ἕναν ἄλλο συσχετισμό μέ τήν ἐπωνυμία τοῦ «κατεπάνω Λαγγουδαρδίας»⁴¹, τό λάθος τοῦ ὁποίου ἐπισήμανε ἡ Ἀλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα⁴².

Τί σημαίνει ὅμως ὁ ὅρος *Σαγουδανείας*; Ἀναμφίβολα ὁ συσχετισμός πρέπει νά γίνει μέ τή Σκλαβηνία τῶν Σαγουδάτων (μήπως τό ὀρθό εἶναι καλύτερα *Σαγουδατείας*), Σλάβων ἐποίκων πού τοποθετοῦνται «στά νότια τῶν Δρογουδιτῶν»⁴³, ἕνα ἄλλο πολυάριθμο σλαβικό φύλο πού τοποθετεῖται στήν περιοχὴ τῆς Βέροιας⁴⁴. Αὐτά τά φύλα μαζί μέ τούς Βελζῆτες (στή βόρεια Μακεδονία)⁴⁵, τούς Βελεγεζῆτες (πού ἐγκαταστάθηκαν στή Θεσσαλία)⁴⁶ καί τούς Βαῖουνίτες (τῆς

39. Βλ. Fr. Dölger, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, München 1948, ἀριθ. ἐγγρ. 59/60· πρβλ. P. Lemerle - A. Guillou - N. Svoronos - D. Papachryssanthou, *Actes de Lavra*, II, Paris 1977, ἀριθ. ἐγγρ. 75. Βλ. καί J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum*, σ. 108.

40. Βλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, *Μεσαιωνικὴ τοπογραφία*, σ. 39.

41. Ὁ.π., σ. 40 σημ. 4, ὅπου καί ἡ ἱστορία τοῦ ζητήματος καί ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

42. Α. Σταυρίδου Ζαφράκα, *Ἡ Πιερία*, σ. 123-124 καί σημ. 44.

43. Βλ. J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum*, σ. 152 σημ. 2. Γιά τούς Σαγουδάτους βλ. Σωκρ. Ν. Λιάκου, *Τί πράγματι ἦσαν οἱ σκλαβηνοί (=asseciae) ἐποικοὶ τοῦ θέματος Θεσσαλονίκης (Δρουγουδίται - Ρυγχίνοι - Σαγουδάτοι)*, [*Μικρευρωπαϊκὲς (ἤτοι Βαλκανικὲς) Μελέτες* - 4], Θεσσαλονίκη Ἰούλιος 1971, σ. 126-129, ὅπου καί χάρτης στόν ὁποῖο οἱ Σαγουδάτοι τοποθετοῦνται <ὀρθά> δυτικά τῆς Θεσσαλονίκης, στόν κάμπο τῆς Πιερίας. Δέν νομίζω ὅμως ὅτι τά σλαβικά φύλα ἀπομακρύνονται ἀπὸ τά γύρω βουνά πού ὀρίζονται ἀπὸ τήν ἐπισκοπικὴ δικαιοδοσίαν τῆς Πέτρας. Γιά τούς Σαγουδάτους βλ. ἐπίσης Μαρίας Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Σλαβικὲς ἐγκαταστάσεις στή Μεσαιωνικὴ Ἑλλάδα. Γενικὴ Ἐπισκόπηση* [*Ἱδρυμα Γουλανδρῆ - Χόρν*], Ἀθήνα 1993, σ. 39 καί σημ. 34, σ. 43. Γενικὴ βιβλιογραφία περὶ σλαβικῶν φύλων βλ. καί στό βιβλίο τοῦ Γ. Θεοχαρίδη, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς Μέσους χρόνους (285-1354)*, [*Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη*, 55], Θεσσαλονίκη 1980, σ. 180-183. Βλ. καί παρακάτω, σημ. 50.

44. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Σλαβικὲς ἐγκαταστάσεις*, σ. 39, 42-43. Γιά τούς Δρογουδίτες βλ. ἐπίσης ὅσα σημειώνει ὁ Σωκρ. Ν. Λιάκος, *Τί πράγματι ἦσαν οἱ Σκλαβηνοί*, σ. 120-123. Βλ. καί παρακάτω, σημ. 50.

45. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Σλαβικὲς ἐγκαταστάσεις*, σ. 39.

46. Βλ. Ἀννας Ἀβραμέα, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία*, σ. 29, 64 καί σημ. 6, 121, σημ. 3.

Ἡπειρου)⁴⁷ εἶναι τὰ πέντε φύλα πού μνημονεύονται στὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (±614) δυτικά τῆς Θεσσαλονίκης⁴⁸. Οἱ Ρυγχῖνοι⁴⁹ καί οἱ Στρυμονίτες⁵⁰ στὰ τέλη τοῦ 7ου αἰώνα (676-678) συμπληρώνουν τόν ἀριθμό τῶν σλαβικῶν φυλῶν πού μαζί μέ τούς Σμολεάνους τοῦ Νέστου (10ος αἰ.)⁵¹ κυκλοφοροῦσαν στὰ βυζαντινά ἐδάφη, ὡς κοινωνίες γεωργῶν καί κτηνοτρόφων, μακριά ἀπό τὰ ἀστικά κέντρα, μέ παραδοσιακό τρόπο ὀργάνωσης καί εἰδωλολατρική πίστη⁵².

Οἱ Σαγουνδαῖοι ἦταν ἐγκαταστημένοι στὰ ὄρεινά⁵³ τῆς Πιερίας καί φαίνεται ὅτι ἀπό τήν ἀνεκτική πολιτική τῶν Βυζαντινῶν ἀπέναντί τους προσήλθαν στόν χριστιανισμό καί μέ τήν πολιτική τοῦ Βασιλείου Β', πού θέλησε νά ἀντιμετωπίσει ἐπὶ ἴσοις ὅροις τούς ὁμόδοξους λαούς⁵⁴ στό πλαίσιο τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, οἱ φυλές τῶν

47. Βλ. J. Koder, Προβλήματα τῆς σλαβικῆς ἐποίκισης καί τοπωνυμίας στή μεσαιωνική Ἡπειρο, *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982) 9-35.

48. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Σλαβικές ἐγκαταστάσεις*, σ. 39.

49. Γιά τούς Ρυγχῖνους σλάβους βλ. Γ. Ι. Θεοχαρίδου, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, σ. 161 κ.έ. Φ. Μαλιγκοῦδη, *Οἱ Σλάβοι στή Μεσαιωνική Ἑλλάδα*, σ. 44-45. Ὁ Ἱ. Ε. Καραγιαννόπουλος πίστευε ὅτι οἱ Ρυγχῖνοι τοποθετοῦνταν στίς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ Ἀλιάκμονα (τήν πληροφορία βλ. στό διβλίο τῆς Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Σλαβικές ἐγκαταστάσεις*, σ. 40, σημ. 35). Βλ. καί σημ. 50.

50. Γιά τούς Στρυμονίτες Σλάβους βλ. P. Lemerles, *Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et la pénétration des slaves dans les Balkans*, II, *Commentaire [Le Monde Byzantine, Éditions du centre National de la Recherche scientifique]*, Paris 1981, σ. 90, καί 112-113. Πρβλ. καί Π. Κ. Χρήστου, *Διηγήσεις περὶ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, Κείμενο - μετάφρασις - εἰσαγωγή - σχόλια* ὑπὸ Παναγ. Κ. Χρήστου [*Κέντρον Ἀγιολογικῶν Μελετῶν Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης*], Θεσσαλονίκη 1993, σ. 48-50, 100, 107, 111, 131 (πρβλ. Ἁγίου Δημητρίου Θαύματα. Οἱ συλλογές ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου καί Ἀωνύμου. Ὁ βίος, τὰ θαύματα καί ἡ Θεσσαλονίκη τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Εἰσαγωγή, Σχόλια, ἐπιμέλεια Χαράλαμπος Μπακιτζής, *Μετάφραση Ἀλόη Σιδέρη*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 422, 425, 442, 461).

51. Γιά τούς Σμολεάνους Σλάβους βλ. V. Beševliev, *Pārvobālgarski Nadpisi*, Sofia 1992, No 14, σ. 141 - ὅπου καί ἡ σχετική βιβλιογραφία.

52. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Σλαβικές ἐγκαταστάσεις*, σ. 43. Πρβλ. Φ. Μαλιγκοῦδη, *Οἱ Σλάβοι στή μεσαιωνική Ἑλλάδα*, σ. 48, 59.

53. Βλ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Σλαβικές ἐγκαταστάσεις*, σ. 43.

54. Βλ. σχετικά, Εὐανθίας Κωνστακίνου ἢ Τέγου-Στεργιάδου, *Τὰ σχετικά μέ τήν Ἀρχιεπισκοπή Ἀχρίδας Σιγίλλια τοῦ Βασιλείου Β'*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 53 κ.έ.

εύρισκομένων εντός τῆς βυζαντινῆς ἐπικράτειας Σλάβων - χριστιανῶν πλέον - ὑπήχθησαν στίς ἐπισκοπές πού γειτόνευαν μέ αὐτούς. Ἔτσι συνέβη προφανῶς καί μέ τήν ἐπισκοπή Πέτρας.

Ὁ τοπογραφικός προσδιορισμός (θεωρίες)

Τό ζήτημα τῆς συγχώνευσης στόν χριστιανικό ἑλληνόγλωσσο πληθυσμό τῆς ἐπισκοπῆς Πέτρας καί τοῦ χριστιανικοῦ ὀρθόδοξου σλαβικοῦ στοιχείου τῶν Σαγουδάτων μᾶς εἰσάγει σ' ἓνα ἄλλο πρόβλημα πού ἀντιμετωπίστηκε ἀπό τήν ἔρευνα μέ διστάμενες ἀπόψεις· εἶναι τό πρόβλημα τῆς τοπογραφικῆς θέσης τῆς Πέτρας καί τῆς σύνδεσης ὄλων τῶν μαρτυριῶν μέ τίς προτεινόμενες ταυτίσεις. Ἀπό τήν ἀμφιβολία τῶν κυρίων ἐρευνητῶν πηγάζουν ἐπίσης διαφορετικές τοποθετήσεις ὡς πρός τήν ἐκμετάλλευση καί τήν ἐρμηνεία τῶν βυζαντινῶν πηγῶν γιά τήν τοποθέτηση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καί τόν προσδιορισμό τους.

Ἡ ἀποψη τῆς Βασιλικῆς Κράδαρη ὅτι ὅλες οἱ μνημονευόμενες πηγές οἱ ἀναφερόμενες στήν Πέτρα ὀρίζουν γεωγραφικά τή θέση τῆς μεσαιωνικῆς Πέτρας στήν περιοχή τῶν Πετρῶν, κοντά στή λίμνη τοῦ Ἀμυνταίου⁵⁵, δέν μᾶς δρίσκει καθόλου σύμφωνους. Εἶναι φυσικό τά τοπωνύμια Πέτρα, πού εἶναι συχνά⁵⁶, νά δημιουργοῦν τέτοια

55. Βλ. Vassiliki Kravari, *Villes et Villages*, σ. 314-315.

56. Βλ. *MEE*, τόμ. Κ', σ. 112-113. Περίφημη εἶναι ἡ μονή τῆς Πέτρας στήν Κωνσταντινούπολη (βλ. Ἑλένης Κακουλίδη - Πάνου, Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Προδρόμου τῆς Πέτρας στήν Κωνσταντινούπολη, *Ἑλληνικά* 21 (1968) 3-39 = Συμβολές. Νεοελληνικά Μελετήματα, Ἰωάννινα 1982, σ. 159-191), ἡ Πέτρα τῆς Μαγνησίας (βλ. Γ. Κουλουρά, Ἡ περιοχή τοῦ Παγασητικοῦ κατά τοὺς Μέσους χρόνους [Δ' - ΙΔ' αἰ.], δακτυλ. διδ. διατριβή, Ἰωάννινα 1997, σ. 271-272). Πρὸβλ. καί μικροτοπωνυμικά, ὅπως π.χ. ἡ Πέτρα τῆς Καλαμαριάς στά ὄρια τῆς Μακεδονίας (βλ. Ἰωάν. Κ. Βαοδραβέλλη, Ἱστορικά Ἀρχεῖα Μακεδονίας, τόμ. Γ', Ἀρχεῖον Μονῆς Βλατάδων 1466-1899 [*Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη*, 20], Θεσσαλονίκη 1955, σ. 42-43, ἀριθ. ἐγγρ. 45 ἢ ἡ ἀρχικὴ ὀνομασία τοῦ Πετριταίου (Πέτρα) (βλ. Γεωργ. Χατζηκυριάκου, *Σκέψεις καί ἐντυπώσεις ἐκ περιοδείας ἀνά τήν Μακεδονίαν* [1905-1906], ἔκδ. 6', Θεσσαλονίκη 1962, σ. 151). Ἀπὸ τή θέση τῶν μοναστηριῶν πού εἶναι χτισμένα πάνω σέ ὑψηλοὺς βράχους οἱ ἴδιες οἱ μονές προσλαμβάνουν τό προσωνύμιο Πέτρα, π.χ. ἡ μονή Σίμωνος Πέτρας (Ἅγιο Ὄρος), ἡ Παναγία τῆς Πέτρας (Λέσβος) κ.ἄ.

ζητήματα ταυτίσεως. Ἀλλά εἶναι ὀφθαλμοφανὴς ὁ συσχετισμὸς τῶν πηγῶν μέ τὸ τοπογραφικὸ περιβάλλον, ὥστε ν' ἀποκλείονται ὀρισμένες μαρτυρίες στοῦ συσχετισμοῦ τους μέ τόν συγκεκριμένο τόπο καί, κατ' ἐπέκτασιν, τὰ ἱστορικά γεγονότα πού διαδραματίζονται στοῦ χώρου. Ἔτσι οἱ ἀναφορές πού συνδέουν τὰ τακτικά μέ τήν ἐπισκοπὴ Πέτρας καί ἡ ὁποία τοποθετεῖται ἀπὸ τήν Κράβαρη κοντά στοῦ Ἀμύνταιο⁵⁷, δέν εἶναι δυνατό νά γίνουν ἀποδεκτές σέ μιὰ ἐπισκοπὴ πού ὑπάγεται στὴ δικαιοδοσίᾳ τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.

Οὕτε ἡ ὀνομασία *Πετρισκός*, πού μνημονεύεται στοῦ ἔργου τοῦ Σκυλίτη⁵⁸, συνδέεται μέ τήν περικὴ Πέτρα⁵⁹. Ἐντονότερο γίνεται τὸ πρόβλημα κατὰ τήν Παλαιολόγια περίοδο, ὅπου οἱ μαρτυρίες τῶν ἱστορικῶν Ἀκροπολίτη, Παχυμέρη καί Κατακουζηνοῦ⁶⁰ ἔχουν ἐρμηνευτεῖ κάποτε λανθασμένα, πότε ἀπὸ τόν ἕναν καί πότε ἀπὸ τόν ἄλλον μελετητή.

Ἡ ἴδρυσις τῆς μονῆς τῆς «παρὰ τήν Πέτραν»

Ἡ μονή τῆς Πέτρας, χτισμένη σέ ἀπόστασις δύο περίπου χιλιομέτρων ΝΑ τοῦ κάστρου στὴ θέσῃ πού θρίσκεται σήμερα τὸ οἰκοδομικὸ συγκρότημα τοῦ Σανατορίου, μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τετράστιχῃ κτητορικὴ ἐπιγραφή, πού εὐτυχῶς εἶδε καί κατέγραψε ἀπὸ τήν πλάκα πού θρήθηκε στοῦ δάπεδο τῆς ἐκκλησίας τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου ὁ φιλόλογος - γυμνασιάρχης Παναγιώτης Ἀναγνωστόπουλος. Τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἓνα ἔμμετρο ἐπίγραμμα σέ ἱαμβικὸ δωδεκασύλλαβο στίχο. Σωζόταν σχεδόν ὁλόκληρο ὅταν ὁ Ἀναγνωστόπουλος τὸ κατέγραψε, γιατί τώρα σκεπάστηκε ἀπὸ μεταγενέστερες ἐργασίες ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ. Τὸ κείμενο εἶχε

57. Βλ. Vassiliki Kravari, *Villes et Villages*, σ. 314.

58. Βλ. Ἰωάννης Σκυλίτης, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, ἐκδ. I. Thurn, Ioannis Skylitzae *Synopsis Historiarum* [CFHB, vol. V], Berolini et Novi Eboraci 1973, σ. 353: «ἐν τῷ πετερισκῷ (πετρισκῷ)». Γιά τὸ τοπωνύμιον βλ. Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλου, Ἐρευνᾶναι ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, ΠΑΕ 1933, σ. 60.

59. Βλ. παραπάνω σημ. 55, 57.

60. Βλ. Παναγ. Ν. Ἀναγνωστοπούλου, Ἡ ἀρχαία Ὀλυμπικὴ Πιερίᾳ, σ. 111-112.

ὡς ἐξῆς:

«- - - - - λαμπράν σύν Θεῷ
Νικήτας ἀνήγειρεν ὁ Πέτρος θύτης
ἀνθ' ᾧν περ αἰτεῖ λύσιν ἀμπλακημάτων
ἐν ἔτει τῷ ρχνθ' ἰν(δικτιῶνος) ἰδ' »⁶¹.

Τό κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, πού μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τό βυζαντινό καθολικό τῆς μονῆς ἰδρύθηκε ἀπό τόν ἐπίσκοπο Πέτρος Νικήτα στήν ἐποχή τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορα Μανουήλ Α' Κομνηνοῦ (ἐν ἔτει 1151), ἀποτελεῖ σπουδαία μαρτυρία γιά ὑπαρξη στήν ἴδια θέση ἐνός μνημείου, πού φυσικά δέν εἶναι αὐτό πού σώζεται σήμερα καί πού μεταφέρει τή χρονολογία ἰδρυσῆς του μέ κεράμινη ἐπιγραφή ἐντός πλαισίου πάνω ἀπό τό παράθυρο τῆς δυτικῆς ὀψης: 1151. Ὁ βυζαντινός ναός φαίνεται ὅτι καταστράφηκε. Ὅρισμένα ἀρχιτεκτονικά γλυπτά βρῖσκονται ἐντειχισμένα στόν ναό πού διαδέχτηκε τό βυζαντινό μνημεῖο. Πότε χτίστηκε τό μεταβυζαντινό μνημεῖο, πού μέ διάφορες ἐπισκευαστικές ἐπεμβάσεις σώθηκε ὡς τίς μέρες μας, μᾶς βοηθάει νά γνωρίσουμε μιᾶ ἀγνωστη ἐπιγραφή πού φυλάσσεται στό Ἱερό Βῆμα τῆς ἐκκλησίας. Πρόκειται γιά ἐπιγραφή ἐγκαινίων ναοῦ, μεγαλογράμματη, πάνω σέ λεία ἐπιφάνεια μαρμάρου, τό κείμενο τῆς ὁποίας, διατεταγμένο σέ τέσσερις σειρές, εἶναι τό ἀκόλουθο:

+ ΑΝΕΓΕΡΘΗ ΙΠΑΡΟΥΣΑ ΚΥΡ
ΒΙC ΕΠΙ ΕΤΟΥC ΑΠΟ ΧΡΙCΤΟΥ
ΑΧΗ ΔΙΑ ΣΙΝΔΡ(Ο)Μ(ΗC ΚΑΙ)
ΕΞΟΔΟ(Υ)...⁶²

Τό κείμενο δέν συνεχίζεται στό λεῖο μάρμαρο. Εὐτυχῶς διασώζεται ἡ χρονολογία (1608) ἀνέγερσης, πού μεταφέρει πιθανώτατα τή χρονολογία ἀνέγερσης τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ πάνω στή θέση τοῦ βυζαντινοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς.

61. Ὁ.π.

62. Βλ. εἰκ. 16.

Περίοδος τῆς Λατινοκρατίας

Γιά τίς ἀρχές τῆς Λατινοκρατίας στήν περιοχή διαθέτουμε καί γιά τήν Πέτρα μιά μαρτυρία στίς λατινικές πηγές γιά τή δικαιοδοσία τοῦ Λατίνου «ἀρχιεπισκόπου» Θεσσαλονίκης· εἶναι μιά ἐπιστολή τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' (1190-1216) πρὸς τὸν μητροπολίτη του Θεσσαλονίκης Γουαρίνο (χρονολ. 6 Ἀπρ. 1212)⁶³. Τό σχετικό ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς *Patrologiae Latinae*⁶⁴, πού παραθέτει καί σχολιάζει ὁ Tafel⁶⁵, ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ad haec ipsi Thessalonicensi metropoli suam confirmamus provinciam; in qua subscriptos episcopatus specialibus nominibus duximus experimentos, videlicet Citrensem, Beriensem, Campaniensem, Vardariensem, Serviensem, Petrensem, Platamonensem, Langardensem, Adrameriensem, Nerisiensem et Cassandriensem»⁶⁶.

Εἶναι προφανές ὅτι ἀκολουθεῖται ἡ γεωγραφικὴ θέση τῶν ἐπισκοπῶν σ' ἓνα κείμενο ἐπιστολῆς πού ἀποκαθιστᾷ τὰ προνόμια τοῦ Θεσσαλονίκης στό *status quo antem* τῆς ὑπαγωγῆς τοῦ Ἰλλυρικοῦ στό Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁶⁷. ἔτσι ὁ Γουαρίνος ὀνομάζεται *primatus* (πρωθιεράρχης) καί *legatus* (ἐξαρχος) τοῦ πάπα, ἔχοντας στή δικαιοδοσία του ἑνδεκα ἐπισκοπές. Ἡ Ἐπισκοπὴ Πέτρας καταλαμβάνει ἀνάμεσα σ' αὐτές τὴν ἕκτη θέση, ἀλλὰ ἡ ἐπικυριαρχία τοῦ Θεσσαλονίκης φαίνεται ὅτι δέν ἐπηρέασε τὴ λειτουργία τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκοπῶν, ἀφοῦ στό *Provinciale Romanum*, τό γνωστὸ ὡς «ἐπαρχιακόν» (1228)⁶⁸, ὁ Θεσσαλονίκης ἐμφανίζεται ὅτι ἔχει δικαιοδοσία μόνο σέ δύο ἐπισκοπές⁶⁹ ἢ κατ' ἄλλους σέ καμία⁷⁰.

63. Βλ. Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 67. Πρὸλ. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 123.

64. *PL*. 216, στ. 557. Πρὸλ. I. Potthast, *Regesta*, τόμ. I, σ. 382 (4. 422).

65. Βλ. Th. L. Fr. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro*, σ. 84-86.

66. Ὁ.π., σ. 85 πρὸλ. καί σημ. 64 ἐδῶ.

67. Γιά τὸ *Illyricum* βλ. D.I. Pallas, *L' Illyricum Oriental. Aperçu historique. La problématique de son archéologie chrétienne*, *Θεολογία* 51 (1980) 62-76. Πρὸλ. Γ. I. Θεοχαρίδου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς Μέσους Χρόνους (285-1354), Θεσσαλονίκη 1980, σ. 40-59 καί 91-125, ὅπου καί σχετικὴ βιβλιογραφία.

68. Βλ. G. Fedalto, *La Chiesa Latina in Oriente*, τόμ. I, Verona 1973, σ. 230.

69. Βλ. Ν. Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 68.

70. Ὁ.π., σ. 68 σημ. 2, ὅπου καί ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Παλαιολόγιοι χρόνοι

Ἡ γενική πληροφορία τοῦ Ἀκροπολίτη στό χωρίο «ἐπεὶ δὲ ὑπὸ τὸν βασιλέα ἐγεγόνει Θεσσαλονίκη καὶ Βέρροια τὰ ἐκεῖθεν αὐτῶν καὶ πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τοῦ Πλαταμῶνος ἀρχόμενα ὑπὸ τὸν δεσπότην Μιχαὴλ ἐτέλουν, ἔτι τε τὰ περὶ Πελαγονίαν καὶ Ἀχρίδα καὶ Πρίλαπον· τοὺς δὲ Βοδινοὺς καὶ Σταρίδολα, Στροβόν τε καὶ τὰ περὶ ταῦτα ὁ τοῦ Δημητρίου πατὴρ, τοῦ Μιχαὴλ δὲ θεῖος, ὁ Ἄγγελος κατεῖχε Θεόδωρος»⁷¹ εἶναι τό κλειδί, γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει κανεὶς τίς ἀναφορές στά ἔργα τῶν ἱστορικῶν Παχυμέρη καὶ Καντακουζηνοῦ πού ἔχουν συσχετιστεῖ τοπογραφικά καὶ ἱστορικά μέ τό δίλημμα τῆς Πιερίκῃς Πέτρας καὶ τῶν Πετρῶν πού συνταυτίζει ἡ βασιλική Κράβαρη⁷².

Ἡ μαρτυρία τοῦ Παχυμέρη «χειροῦται δὲ καὶ Καστορίαν καὶ Πελαγονίαν καὶ Δεύρας, Τξέρνικόν τε καὶ Διάβολιν καὶ τὴν Πρίλαπον, Βοδεεινά τε καὶ Βόστρον, ἔλλιμνον νῆσον, Πέτραν, Πρέσπαν τε καὶ Στερίδολα καὶ Ἀχρίδαν καὶ τὰ Ἰλλυριῶν ὄχυράματα»⁷³ δέν συνδέεται, ὅπως ὀρθά παρατήρησε ἡ Ἀλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα⁷⁴, μέ τὴν Πιερίκή Πέτρα καὶ ἡ ἀποψη ἐνισχύεται ἀπὸ τό χωρίο τοῦ Ἀκροπολίτη πού παρακολουθεῖ τίς ἴδιες περιοχές, καθὼς καὶ ἀπὸ μία φιλολογική παρατήρηση ὅτι ὁ ἐξοβελισμός τῶν κομμάτων στή φρ. «ἔλλιμνον νῆσον Πέτραν» προσδιορίζει καλύτερα τὴν λίμνη τοῦ Ἀμυνταίου.

Ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ («προσεχώρουν δὲ ἀμαχεὶ τὰ περὶ τὴν Ἑδεσσαν καὶ Βέρροϊαν φρούρια καὶ αἱ πολίχναι, Σταρίδολα λεγόμενον καὶ ἡ Πέτρα καὶ ὁ Σωσκός καὶ ἡ Δεύρη, ἔτι τε ὁ Ὀστροβος καὶ τὰ Νότια καὶ ἐκ τῶν Θετταλίας πολυχνίων τὸ Λυκοστόμιον καὶ τὸ Καστρίον»⁷⁵) ἀποσυνδέει ἐπίσης τό τοπωνύμιο

71. Βλ. Γεώργιος Ἀκροπολίτης, Χρονική Συγγραφή, ἔκδ. Aug. Heiseberg (ἐπ'ἀνέκδ. μέ διορθώσεις P. Wirth), Stuttgart 1978, σ. 84, στίχ. 16-22.

72. Βλ. γιὰ τό θέμα αὐτό RE XXXVII (1937) 167. Πρὸβλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 37 καὶ Vassiliki Kravari, Villes et Villages, σ. 314.

73. Γεώργιος Παχυμέρης, Ρωμαϊκή ἱστορία, ἔκδ. Albert Failler, τόμ. I (βιβλία I-III), [CFHB, vol. XXIV/1], Paris 1984, σ. 151, στίχ. 10-13.

74. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Ἡ Πιερία, σ. 125 καὶ σημ. 53.

75. Βλ. Ἰωάννης Καντακουζηνός, Ἱστορία, ἔκδ. B. G. Niebuhr, τόμ. III, Βόννη 1832, σ. 13 (βιβλ. IV), στίχ. 2-6. Γιά τὴ σύνδεση τῆς μνημονευόμενης

Πέτρα από τό συγκεκριμένο κάστρο τῆς Πιερίας, ἀλλά τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι ἡ περιοχὴ δέν ὑποτάσσεται στόν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα. Μὲ τίς εἰδήσεις αὐτές ὁ Καντακουζηνὸς παρέχει σημαντικές πληροφορίες γιὰ τὴν τύχη τοῦ περιορισμένου χώρου γιὰ τὴ λιγόχρονη Σερβικὴ κυριαρχία στὴν περιοχὴ⁷⁶. Μιὰ ἄλλη πληροφορία ἀπὸ τό

Πέτρας μέ τὴν Πέτρα τῆς Πιερίας βλ. Μαργ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία, σ. 158 σημ. 3· πρὸς. *RE* XXXVII (1937) 1168· Θ. Ν. Παπαζώτου, Ἡ Μεσαιωνικὴ τοπογραφία, σ. 39 καὶ σημ. 8. Ἡ Βασιλικὴ Νεράντζη - Βαρμάζη (Ἡ Βαλκανικὴ ἐπαρχία, σ. 181), ἐνῶ ἀμφισβητεῖ τὴ σύνδεση τῆς Πέτρας πού ἀναφέρεται στὴν πηγὴ μέ τὴν Πέτρα τῆς Πιερίας, ὅπως πίστευε ὁ Παπαζώτος, στή σημ. 275 τῆς ἐργασίας της παραθέτει τὴ γνώμη τῆς Κράβαρη (*Villes et Villages*, σ. 125), ἡ ὁποία ὅμως δέν ἀναφέρεται στοῦ χωρίου αὐτοῦ τοῦ Καντακουζηνοῦ μόνο ἡ Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα (ὅ.π., σημ. 74) σχολιάζει τό ἀντίστοιχο χωρίο τοῦ Παχυμέρη. Ἡ ἀποσύνδεση τοῦ χωρίου τοῦ Καντακουζηνοῦ μέ τὴν Πιερικὴ Πέτρα εἶναι δέδαιη, γιατί ἡ ἀναγραφὴ τῶν τοπωνυμίων γίνεται μέ κατεύθυνση ἀπὸ Βορρὰν πρὸς τὰ Νότια: Σταρίδολα, Πέτρα, Σωσκός, Δεῦρη, Ὅστροβος γιὰ τὰ τοπωνύμια Πέτρα καὶ Δεῦρη βλ. Ἀντ. Κεραμοπούλου, Ἐρευναι ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, *ΠΑΕ* 1933, σ. 60, 63· γιὰ τό τοπων. Σωσκός, βλ. Σωκρ. Ν. Λιάκου, Τί πράγματι ἦσαν οἱ Σκλαβηνοί, σ. 119.

76. Γιὰ τό θέμα τῆς Σερβοκρατίας στὴν περιοχὴ βλ. Β. Νεράντζη - Βαρμάζη, Ἡ Βαλκανικὴ ἐπαρχία, σ. 181-182. Ἡ Β. Νεράντζη - Βαρμάζη ἔχει δίκιο ὅταν γράφει ὅτι «δέν ὑπάρχει καμιά μαρτυρία στίς βυζαντινὲς πηγές γιὰ τὴν παρουσία τῶν Σέρβων στὴν Πιερία», ἐκτός ἀπὸ τό συγκεκριμένο χωρίο τοῦ Καντακουζηνοῦ, καὶ ὅτι «πιθανότερο πάντως εἶναι ὅτι οἱ Σέρβοι κατέβηκαν στὴ Θεσσαλία μέσα ἀπὸ τὰ περάσματα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ τὴν περιοχὴ τῶν Σερβίων καὶ τό πέρασμά τους πρὸς τὴ Θεσσαλία εἶχε μικρὴ ἢ ἐλάχιστη σχέση μέ τὴν Πιερία» (ὅ.π.). Πράγματι, ἡ ἀπὸ Β. κίνηση τῶν Σέρβων πρὸς τὴ Θεσσαλία καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ στροφὴ γιὰ τὴν ἐξασφάλισή τους μέ τὴν κατάληψη τῶν στενῶν τῶν Τεμπῶν (Λυκοστόμιον, Καστρίον), δηλώνει τό ἐνδιαφέρον τοῦ Στεφάνου Δουσάν ἀποκλειστικὰ γιὰ τό χωρὸ τῆς Θεσσαλίας (βλ. σχετικὰ Γ. Σούλη, Ἡ πρώτη περίοδος τῆς Σερβοκρατίας ἐν Θεσσαλίᾳ [1348-1356], *ΕΕΒΣ* 20 [1950] 56-73 = Γεώργιος Σούλης 1927-1966, *Ἱστορικὰ Μελετήματα. Βυζαντινὰ - Βαλκανικὰ - Νεοελληνικὰ*, Ἀθῆναι 1980, σ. 80-97), ὅπου φαίνεται ὅτι οἱ κινήσεις τοῦ Δουσάν περιορίζονται στὴ Θεσσαλία καὶ τὸν Δυτικὸ Ἑλλαδικὸ χωρὸ. Ἡ θέση *Καστρίον* θὰ πρέπει νὰ ταυτιστεῖ μέ τό γνωστὸ ὡς Κάστρο τῆς Ὠριᾶς (βλ. Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, *Τὰ Κάστρα τοῦ Πλαταμώνα καὶ τῆς Ὠριᾶς Τεμπῶν καὶ ὁ Τεκὲς τοῦ Χασάν Μπαμπᾶ* [*Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη*, 37], Θεσσαλονίκη 1972, σ. 87-109). Ἡ ἀποψη ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὰ γραφόμενα τοῦ Καντακουζηνοῦ (ἐκδ. Βόννης, τόμ. Ι, σ. 473-474), ὁ ὁποῖος περιγράφει τίς κατακτήσεις τοῦ διοικητοῦ τῆς Θεσσαλονίκης (σ. 333) στὴν περιοχὴ αὐτὴ, τὰ κάστρα δηλαδὴ τοῦ Γόλου (Βόλου), τοῦ Καστρίου καὶ τοῦ Λυκοστομίου (βλ. Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, ὅ.π., σ. 97). Τὴν ἴδια γνώμη ἔχει καὶ ὁ Παναγ. Ν. Ἀναγνωστόπουλος,

ἔργο τοῦ Καντακουζηνοῦ πού θεωρήθηκε δῆθεν σημαντική γιά τήν ὑπαρξη τῆς μονῆς παρὰ τήν Πέτρα, μονή πού κατά παράδοσιν ιδρύθηκε στά χρόνια τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1283-1328), ἐνῶ, ὅπως εἶδαμε ἡ ἱδρυσή της τοποθετεῖται στά μέσα τοῦ 12ου αἰ., θά πρέπει ἐπίσης νά ἀποδοσμευθεῖ ἀπό τίς σχετικές μέ τήν περιοχή πού ἐξετάζουμε μαρτυρίες. Πρόκειται γιά ἕνα ἐκτεταμένο χωρίο ἀπό τό γ' βιβλίο τῆς *Ἱστορίας*, τό ὁποῖο μεταξύ τῶν ἄλλων παραδίδει: «Ὅθεν καί γενόμενος ἐν Θεσσαλονίκῃ οὐδενὸς τῶν ἐκεῖσε τολμηθέντων ἐπὶ ὠμότητι καὶ πονηρίᾳ βεδοημένως ἀπελείπετο. Πρῶτον δὲ ἐν τῇ μονῇ τῇ προσαγορευομένῃ Πέτρα ἀπρόϊτον μένειν κατεδίκασαν, προνοίας τῆς εἰς τό σῶμα προσηκούσης οὐδεμιᾶς ἀποστερήσαντες»⁷⁷. Πράγματι ἡ δυσκολία νά παρανοήσῃ κανεὶς τό χωρίο ἀπορρέει, τόσο ἀπό τό γεγονός ὅτι λίγο πρὶν ἀναφέρεται ἡ Θεσσαλονίκη καὶ συνεκδοχικὰ ἡ σκέψη ὁδηγεῖται πρὸς τήν πλησιέστερη μονή τῆς Πιερικῆς Πέτρας καὶ ὄχι στήν ὁμώνυμη καὶ περίφημη μονή τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅσο καὶ ἀπό τή δυσκολία νά παρακολουθήσῃ κανεὶς τό κείμενο τοῦ Καντακουζηνοῦ.

Ὁ Καντακουζηνὸς ὅταν πολιορκοῦσε τό Περιθεώριον ἔγραψε στοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἀγ. Ὁρους νά μεσολαβήσουν πρὸς τήν Κωνσταντινούπολη, ὥστε νά πάψῃ ὁ ἐμφύλιος σπαραγμός. Τότε ὁ *πρῶτος* Ἰσαάκ, ὁ ἡγούμενος τῆς Λαύρας Μακάριος καὶ ὁ Κάλλιστος (τότε ἱερέας, μετέπειτα πατριάρχης) καὶ Σαβάς (μοναχὸς τῆς Μονῆς Βατοπεδίου) πῆγαν στήν Κωνσταντινούπολη, παρουσιάστηκαν στὸν πατριάρχη καὶ παρεκάλεσαν γιά τήν εἰρήνη. Τότε ὁ πατριάρχης καὶ τό περιβάλλον τῆς αὐλῆς σκέφτηκαν νά διασπάσουν τήν ἐνότητα τῶν τεσσάρων μοναχῶν καὶ τοὺς διέσπειραν σὲ διαφορετικούς χώρους μέ σκοπὸ νά τοὺς πλευρίσουν κατὰ μόνες καὶ νά τοὺς πείσουν ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ Καντακουζηνοῦ γιά εἰρήνη εἶναι προπέτασμα καπνοῦ στά ἄνομα σχέδιά του. Ἔτσι ἀνέδειξαν τὸν Μακάριο στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς κατηγόρησαν ὅτι ὑποστηρίζουν τάχα τὸν φίλο του τὸν Καντακουζηνό. Στὴ φρ.

Ἡ ἀρχαία Ὀλυμπικὴ Πιερία, σ. 104-107, κυρίως σ. 105: «Τὸ Καστρίν ἢ Καστρίον τοῦ Καντακουζηνοῦ πρέπει νά εἶναι τό Κάστρο τῆς Ὠριᾶς».

77. Βλ. Ἰωάννης Καντακουζηνός, *Ἱστορία*, ἐκδ. Lud. Scopen, τόμ. II (βιβλ. IV), Βόννη 1831, σ. 213, στίχ. 5-7.

«ὅθεν καὶ γενόμενος ἐν Θεσσαλονίκῃ» ἐννοεῖται ὁ Μακάριος. Ἡ φρ. «πρῶτον μὲν» (=Στὴν ἀρχὴ ὅμως) τίθεται γιὰ νὰ δηλώσει: α) <καὶ Μακάριον> μὲν ἐν τῇ μονῇ τῇ προσαγορευομένῃ Πέτρᾳ ἀπρόϊτον μένειν κατεδίκασαν, προνοίας τῆς εἰς τὸ σῶμα προσηκούσης οὐδεμιᾶς ἀποστερήσαντες» (δηλαδή τὸν ἀνάγκασαν νὰ μένει ἀπλησίαστος στὴ Μονή <Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου> τῆς Πέτρας, προσφέροντάς του τὰ πάντα)· β) «Σαβάν δέ... ἐν ἑτέρᾳ μονῇ τῇ χώρᾳ προσαγορευομένη μένειν καὶ αὐτὸν ἐψηφίσαντο ἀπρόϊτον». Εἶναι προφανές ὅτι τὰ γεγονότα συμβαίνουν στὴν Κωνσταντινούπολη, μὲ τὰ πρόσωπα ἀπομονωμένα, ἓνα στὴ Μονή τοῦ Προδρόμου τῆς Πέτρας καὶ τὸ ἄλλο στὴ Μονή τῆς Χώρας. Ἡ λατινικὴ μετάφραση τοῦ κειμένου στὴν ἔκδοση τῆς Βόννης ἐπέτεινε τὴ σύγχυση: *Isaacium vero, qui ordinem ducebat, ad monasterium Petra dictum condemnant: ita, ut a nemine conveniretur, nulla tamen re ad curandum corpus necessaria egeret, Sabam... in alio monasterio, Chora appellato manere, nec eum a quoquam adiri decreverunt* (ἔκδ. Βόννης, σ. 213). Ἡ λατινικὴ μετάφραση ὡς ὑποκείμενο θεωρεῖ τὸν Ἰσαάκιο, ἀλλὰ ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου φανερώνει ὅτι τὸ πρῶτον μὲν ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ «ἀρχικά, στὴν ἀρχή». Ἔτσι δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ κείμενο ἀναφέρεται στὰ δύο γνωστὰ μοναστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης⁷⁸.

Ἐπίσκοποι Πέτρας

Ἀπὸ τίς πενιχρές εἰδήσεις πού διαθέτουμε γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Πιερικῆς Πέτρας κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, οἱ σημαντικότερες εἶναι ἐκεῖνες πού συνδέουν μὲ βεβαιότητα τὸ κάστρο μὲ τὴν ἐπισκοπὴ μέσω τῶν ἀναφορῶν σὲ ἐπισκόπους Πέτρας, ἐπώνυμους καὶ ἀνώνυμους. Ἡ διαδρομὴ αὐτὴ ὑποδηλώνει ἱστορικά καὶ τὴν ὑπαρξὴ σφριγηλῆς ζωῆς τοῦ οἰκισμοῦ. Σημαντικὴ θέση ἀνάμεσα στίς μαρτυρίες γιὰ τοὺς ἐπισκόπους κατέχουν οἱ ἀκόλουθες πηγές:

- 1) Τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τῇ Μονῇ τῆς Πέτρας, τὸ

78. Γιὰ τὰ γεγονότα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς βλ. G. Weiss, *Des Kaiser Johannes Kantakouzenos - Aristokrat, Staatsman Kaiser und Mönch - in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert*, Wiesbaden 1969, σ. 116 κ.ε. Πρβλ. Γ. Θεοχαρίδη, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, σ. 393-413.

όποιο μᾶς παραδίδει, ὅπως εἶδαμε πρὸ πάνω, τὸ ὄνομα ἐπισκόπου γύρω στὰ μέσα τοῦ 12ου αἰώνα. Ὁ ἀναφερόμενος στήν ἐπιγραφή «**Νικήτας Θυηπόλος**» ἀποκλείει κάθε ὑποψία ὅτι μπορεῖ νά σχετιστεῖ μέ τόν προγενέστερο, γνωστό ἀπό ἀγιορειτικό ἐγγράφο τοῦ 1078, μητροπολίτη Βέροιας Νικήτα, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει «μέγας οἰκονόμος» τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης καί ἦταν ὁ ἰδρυτής τοῦ ναοῦ τῆς παλαιᾶς μητρόπολης στή Βέροια⁷⁹.

2) Στό ἔτος 1277 μνημονεύεται ἓνας **ἀνώνυμος** ἐπίσκοπος Πέτρας, στό «*Mémoire d' Ogier*» πού μελέτησε ὁ R. Loenertz⁸⁰. «Le texte», γράφει ὁ Loenertz, «*parle d' un episcopus Petrensis. Le nom est corrompu, mais parmi les sièges épiscopaux dépendant de la métropole de Thessalonique l' episcopatus Citrensis est le seul dont le nom puisse aisément devenir Petrensis sous la plume d' une scribe ignorant ou négligent*»⁸¹. Στό κείμενο αὐτό ἀναφέρεται ἡ V. Kravari, γράφοντας ὅτι «la correction en “Citrensem”, proposée par l' éditeur, ne semble pas nécessaire»⁸². Ἡ ἄποψη αὐτή μᾶς δρίσκει ἀπόλυτα σύμφωνους.

3) Ὁ ἐπίσκοπος Πέτρας **Ἰωάννης ὁ Περαιτικός**⁸³ εἶναι μάρτυρας

79. Βλ. Θ. Ν. Παπαζώτου, Ἡ Βέροια καί οἱ ναοί της (11ος - 18ος αἰ.). Ἱστορική καί ἀρχαιολογική σπουδή τῶν μνημείων τῆς πόλης [*Ἰνστιτούτο Πολιτισμοῦ, Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*, ἀρ. 54], Ἀθήνα 1994, σ. 57 καί κυρίως σ. 90, ὅπου ἡ κτητορική ἐπιγραφή τῆς Παλαιᾶς Μητρόπολης Βέροιας «καί τοῦτο ἔργον Νικήτα Θυηπόλου», πού θυμίζει τή φόρμουλα τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Μονῆς Πέτρας.

80. Βλ. R. - J. Loenertz, *Mémoire d' Ogier*, Protonotaire, pour Macro et Marchetto Nonces de Michel III paléologue auprès du Pape Nicolas III 1978, printemps- été, *Orientalia Christiana Periodica* 31 (1965) 374-408 (=Byzantina et Francocraeca [storia e Letteratura Raccolta di Studi e Testi, 118], Roma 1970, σ. 549.

81. Ὁ.π. Στόν ἴδιο ἐπίσκοπο ἀναφέρεται ὁ πρωτονοτάριος Ὁγκέριος καί μᾶς μιᾶ γιά τή φυλάκισή του ἀπό τόν Ἰωάννη Α' Δούκα τῆς Θεσσαλίας, ἐπειδὴ δέν ἀποδεχόταν τίς ἀνθελωτικές ἀποφάσεις τῆς Συνόδου πού ἔγινε στή Θεσσαλία ἢ τήν Ἠπειρο (βλ. R. - J. Loenertz, *Mémoire d' Ogier*, σ. 386-387, 393). Ἡ ἄποψη τοῦ Loenertz ὅτι πρόκειται γιά τόν ἐπίσκοπο Κίτρους δέν εὐσταθεῖ. Πά τό θέμα αὐτό βλ. τώρα Χρ. Γ. Ντάμπλια, Ἡ Ἱστορία τῆς Θεσσαλίας τόν 13ο αἰώνα, Θεσσαλονίκη 2000 (δακτυλόγραφη διδ. διατριβή), σ. 82-84, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία.

82. Βλ. Vassiliki Kravari, *Villes et Villages*, σ. 315.

83. Τήν ταύτιση τοῦ Ἰωάννου ἐπισκόπου πού μνημονεύεται στή Διαθήκη τοῦ Θεοδώρου Κεραμῆως (1284) [βλ. ἐπόμενη σημείωση] μέ τόν Ἰωάννη Περαιτικό πού ἀναφέρεται σέ ἐγγράφο τοῦ 1295 πρότεινε ὁ Θ. Παπαζώτος, Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 39 καί σημ. 3 καί 4. Οἱ ἐκδότες τοῦ ἐγγράφου τῆς Μ. Ἰδίων 67

στή Διαθήκη τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Θεοδώρου τοῦ Κεραμέα (12 Ἀπρ. 1284)⁸⁴. Τό ὑπ' ἀριθ. 75 ἔγγραφο τῆς Μονῆς τῆς Λαύρας μαζί μέ τό ὑπ' ἀριθ. 67 ἔγγραφο τῆς Μονῆς τῶν Ἰδίων⁸⁵ (ἀπόφαση τοῦ πρωτασηκρήτη Μανουήλ Νεοκαισαρείτη, Ἰαν. 1295⁸⁶) προβάλλουν ὅλη τήν ἀξιόλογη προσωπογραφία τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰ. στό περιβάλλον τῆς Θεσσαλονίκης αὐτή τήν ἐποχή, ὅπως τόν ἐπίσκοπο Κίτρον Ἰωάννη Σηκο(υ)νητό⁸⁷ καί τόν λόγιο νομικό Γεώργιο Φοβινό⁸⁸.

4) Σέ ἔγγραφο τοῦ πατριάρχη Συμεῶνος Α' (1471/1472), ἔγγραφο πού ἐκδίδεται μέ ἀριθ. 27 στό Ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Παντοκράτορος⁸⁹, ὁ **ἀνώνυμος** ἐπίσκοπος Πέτρος συμπεριλαμβάνεται στά ὀνόματα τῶν μαρτύρων πού συνυπογράφουν τή μετάθεση, στή θέση τοῦ

(βλ. ἐπόμενη σημείωση) δέν ἀμφιβάλλουν γιά τήν ταύτιση (Actes d' Iviron III, σ. 133) καί παραπέμπουν γιά τό πρόσωπο στό *PLP* no 22412.

84. Βλ. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, Actes de Lavra, II, de 1204 à 1328, texte, [Archives de l' Athos, VIII], Paris 1977, σ. 27-33, ἀριθ. ἔγγρ. 75, στίχ. 7: «τῶν πανιερωτάτων δηλαδή ἐπισκόπων Πέτρος κῦρ Ἰωάννου καί τοῦ Κασσανδρείας κῦρ Γεωργίου». Βλ. καί Θ. Ν. Παπαζώτος, Ἡ Μεσαιωνική τοπογραφία, σ. 39 καί σημ. 3.

85. Βλ. Fr. Dölger, Aus den Schatzkamern, σ. 163-170, ἀριθ. ἔγγρ. 59/60, στίχ. 30-31 καί 157-158, ὅπου ἡ ἐπισκοπή διαβάστηκε ὡς «Πέτρος καί Λαγουδανείας». Βλ. τώρα τή νέα δημοσίευση τοῦ ἐγγράφου ἀπό τοῦς J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, V. Kravari, H. Métrénéli, Actes d' Iviron, III, de 1204 à 1328 [Archives de l' Athos, XVIII], Paris 1994, σ. 130-137, ἀριθ. ἔγγρ. 67, στίχ. 4, 126-127, ὅπου ἡ ἀνάγνωση τῆς λ. Λαγουδανείας διαβάζεται κανονικά Σαγουδανείας (γιά τό ζήτημα βλ. καί παραπάνω, σημ. 42).

86. Βλ. Actes d' Iviron, III, ὅ.π., σ. 130.

87. Βλ. Β. Κατσαροῦ, Ὁ ἐπίσκοπος Κίτρον Ἰωάννης, σ. 145 (ἀνατ. σ. 64). Βλ. καί Actes d' Iviron, III, σ. 133 μέ παραπομπή στό *PLP* no 22232.

88. Ὁ.π., σ. 133. Μνημονεύω μόνο αὐτές τίς δύο περιπτώσεις, ἐπειδή ὁ μέν Ἰωάννης Κίτρον ἀνήκει στήν ἱστορία τῆς Πιερίας ὁ δέ Γεώργιος Φοβινός εἶναι περίφημος νομικός πού ἀπασχόλησε μέχρι πρόσφατα τήν ἐρευνα γιά τήν χρονολογική τοποθέτησή του - ὅπως συνέβη καί μέ τόν ἐπίσκοπο Κίτρον - (βλ. Β. Κατσαροῦ, *Γράμματα καί Πνευματική ζωή στή Βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη*, στὸν τόμο *τοῖς ἀγαθοῖς βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη. Ἱστορία καί Πολιτισμός*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1997, σ. 196 καί σημ. 176).

89. Βλ. Vassiliki Kravari, Actes du Pantocrator, texte [Archives de l' Athos, XVII], Paris 1991, σ. 176-179, ἀριθ. ἔγγρ. 27, στίχ. 15: «τοῦ Ἀρδαμέρεος καί τοῦ Πίτρος».

μητροπολίτη Τραπεζοῦντος, τοῦ πρώην Ἀθηνῶν Δωροθέου⁹⁰.

5) Σέ ἐπιγραφή τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου στό Τσάγεζι⁹¹ (στά ὅρια τῆς ἐπισκοπῆς Λυκοστομίου)⁹² μνημονεύεται ὁ ἐπίσκοπος Πέτρας Ἀκάκιος (1492) ὡς ἀνακαινιστής τῆς Μονῆς⁹³.

Ἔτσι κλείνει ὁ κύκλος τῶν μαρτυριῶν γιά τή ζωή τῆς Πέτρας στούς τελευταίους βυζαντινούς αἰῶνες, τῆς Πέτρας πού ἐξακολούθησε νά ὑφίσταται ὡς μεσαιωνικό κάστρο καί μετά τήν Ὀθωμανική κατάκτηση⁹⁴, ὥσπου τελικά νά ἔρθει ἡ μεγάλη καταστροφή, γιά τήν ὁποία θά μᾶς μιλήσει ὁ π. Πορφύριος Σιμωνοπετρίτης στή συνέχεια.

90. Ὁ.π., σ. 178.

91. Γιά τό μνημεῖο βλ. Γ. Α. Σωτηρίου, Βυζαντινά μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας γ' καί ιδ' αἰῶνος, 2. Ἡ Μονή τῆς Παναγίας καί τοῦ Ἀγίου Δημητρίου παρά τό Τσάγεζι (Κομνήνειον - Κονομεῖο), *ΕΕΒΣ* 5 (1928) 349-375, κυρίως σ. 353.

92. Βλ. Νόννας Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, σ. 145 κ.έ.

93. Τό κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς «ἐπὶ τῇ βάσει προσφάτου φωτογραφίας» δημοσίευσε, ἐκτός ἀπό τόν Σωτηρίου (ὅ.π., σ. 353) καί ἡ Νόνα Παπαδημητρίου (ὅ.π., σ. 145).

94. Ἡ πρώτη κατάκτηση τῆς Βέροιας (8 Μαΐου 1387), βλ. Θ. Παπαζώτου, Ἡ Βέροια καί οἱ ναοί της, σ. 40 καί ἡ ὀριστική κατάκτηση τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους (βλ. Ν. Νικονάου, Βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλίας, σ. 13).

+ ANGELO ESTAPOYCA NY
 BGCHEWETROXFF BZOY
 GHLAACHLAE M
 ZALO

Elz. 1α